

خداشناسی در آئینه معرفت نفس

از دیدگاه امام خمینی رحمۃ اللہ علیہ

دکتر مهدی گنجور

سرشناسه	: گنجور، مهدی، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: خدائشناسی در آیین معرفت نفس از دیدگاه امام خمینی(س)/مهدی گنجور.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: و، ۱۴۹ ص.
شابک	: ISBN: 978 - 964 - 212 - 462 - 6
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۴۳-۱۴۹.
موضوع	: خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸. - دیدگاه درباره خودشناسی / خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸. - دیدگاه درباره خدائشناسی / خودشناسی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام / خدائشناسی (اسلام) / خود(فلسفه).
شماره افزوده	: مؤسسه چاپ و نشر عروج.
رده‌بندی کنگره	: ۴ خ ۹ خ / ۵ / ۱۵۷۴ DSR
رده‌بندی یوبی	: ۹۵۵ / ۰۸۱
شماره کتابشناسی	: ۴۵۸۴۱۷۱

کد / م ۲۹۷۹

مؤسسه چاپ و نشر عروج

خدائشناسی در آیین معرفت نفس از دیدگاه امام خمینی(س)

مؤلف: مهدی گنجور

ناشر: مؤسسه چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س))

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۷۵۰۰ تومان

- فروشگاه شماره یک: خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و قفقرآزی، پاساژ ظروفی، تلفن: ۶۶۴۹۳۰۸۱ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵
- فروشگاه شماره دو: خیابان انقلاب، چهار راه حافظ، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷
- مراکز پخش: امور نمایندگیها و نمایشگاهها، تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳
- امور سفارشات و بازرگانی، تلفن: ۶۶۴۸۹۱۶۰

www.oroujpub.com
 pub@imam-khomeini.ir
 نشانی الکترونیکی: <http://imam-khomeini.ir>

فهرست مطالب

أ	سخن ناشر
ج	مقدمه مؤلف
۱	فصل اول: کلیات
۱	«نفس» در لغت
۴	نفس در اصطلاح حکما
۵	نفس در قرآن
۶	واژه روح
۹	تفاوت نفس و روح
۱۱	واژه قلب
۱۵	فصل دوم: تجرّد نفس
۱۵	اثبات وجود نفس
۱۷	اهمیت بحث تجرّد نفس
۲۰	ادله اثبات تجرّد نفس از دیدگاه امام خمینی <small>علیه السلام</small>
۲۱	۱. دلایل عقلی

۲۵ ۲. شواهد نقلی بر تجرد نفس
۳۱ فصل سوم: معرفت نفس
۳۱ اهمیت و ضرورت معرفت نفس
۳۸ امکان شناخت عقلی نفس
۴۳ فصل چهارم: شناخت خدا
۴۳ معرفت ذات الهی
۴۳ ادله منع شناخت
۴۴ ادله جواز شناخت
۴۴ تشبیه و تنزیه
۴۵ معرفت خدا از دیدگاه امام خمینی <small>علیه السلام</small>
۴۶ منع تفکر و شناخت
۴۸ امکان شناخت خداوند
۴۹ ابعاد شناخت خدا از نظر حضرت امام <small>علیه السلام</small>
۵۳ فصل پنجم: بررسی حدیث «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»
۵۳ مصدریابی حدیث «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»
۵۵ قرائت عرفا و حکما از حدیث «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»
۵۶ ۱. قرائت «صورت و مثال»
۶۰ نقد آراء
۶۱ ۲. قرائت «نقص و کمال»
۶۵ ۳. قرائت «ظهور»
۶۸ ۴. قرائت «عین ثابت»
۶۹ ۵. قرائت «اسم»

۷۳ قرائت امتناع
۷۴ تحلیل و ارزیابی قرائت‌ها
۷۹ فصل ششم: صفات خلق و معرفت حق
۸۲ فلسفه شناخت خدا از طریق معرفت نفس
۸۲ الف. جامعیت نفس
۸۴ ب. طرائف و وجودی نفس
۸۵ ج. وحدت نفس
۹۰ د. شباهت نفس و رب‌الرحمن و رب‌الرحیم
۹۴ هـ. نفس، مظهر اسماء و صفات الهی
۹۷ و. آفرینش نفس بر صورت خدا
۱۰۰ ز. وسعت نامحدود نفس و رب
۱۰۳ فصل هفتم: اسباب صعوبت و موانع شناخت نفس
۱۰۴ الف. تجرد و حرکت نفس
۱۰۶ ب. عجز انسان به عنوان فاعل شناسا
۱۰۸ ج. ضعف ابزار معرفتی
۱۱۰ وحی، تنها راه موثق شناخت نفس
۱۱۱ فصل هشتم: تعریف موانع شناخت خداوند از نظر امام خمینی(س)
۱۱۱ حجاب‌های ظلمانی و نورانی؛ موانع شناخت حق تعالی
۱۱۲ حجاب در لغت
۱۱۴ انواع حجاب‌ها
۱۱۴ الف. حجاب‌های ظلمانی
۱۲۳ ب. حجاب‌های نورانی

برخی از حجاب‌های نورانی..... ۱۲۴

فصل نهم: نظریه «آنتروپومورفیزم» (خدا انسان انگاری)..... ۱۲۷

آنتروپومورفیزم و «تشبیه و تنزیه»..... ۱۲۹

صفات انسان‌وار خدا..... ۱۳۲

حق تعالی، صفات موجودات..... ۱۳۷

مرور، حشر و نتیجه‌گیری..... ۱۳۹

کتاب‌نامه..... ۱۴۳

www.ketab.ir

سخن ناشر

شناخت مبدأ هستی یکی از اساسی‌ترین دغدغه‌های فکری بشر بوده و هست. از آنجایی که شناخت ذات الهی، مقدس و نیست، بیشترین تلاش‌ها در مسیر شناخت اسماء، صفات و افعال الهی صورت گرفته است. چنانکه در کوشش‌های انسان‌شناسانه، هدف پژوهشگران، شناخت هویت و حقیقت انسان است. انسانی که قرآن او را «خليفة الله» و مسجود «ملائكة» معرفی می‌کند و خداوند با این موجود شریف و عزیز خود کرامت بخشیده و البته در همان حال به او یادآور شده که با سرمایه وجودی و استعداد انسانی، دو بی‌نهایت در پیش‌روی خود دارد: مسیر بی‌نهایت شرف و مسیر بی‌نهایت منگی، و این یعنی در «اعلیٰ علین» جای گرفتن و بدان‌جا بار یافتن. و یا به «اسفل سافلین» سقوط کردن.

شناخت انسانی که حقیقت وجودی او «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» است و بر فطرة الله سرشته شده، در بیانات مقربان خاص الهی و ائمه معصومین علیهم‌السلام برترین راه خداشناسی ذکر شده است، بدین صورت که «معرفة الله» نتیجه قهری «معرفة النفس» معرفی شده است.

از همین منظر، تلاش‌ها و مجاهدت‌های نظری و عملی در شناخت نفس و ترکیه و

تهذیب آن، گام بزرگی برای خداشناسی است. چون چنین است، عرفا، حکما و عالمان ربانی با الهام از سخنان بلند معصومین (علیهم السلام) که «معرفة النفس» را «أنفع المعارف» نامیده‌اند، بسیار کوشیدند تا نفس انسانی را بهتر و بیشتر بشناسند و بشناسانند و از رهگذر آن به هدف برتر و اصلی که «خداشناسی» است نائل آیند.

امام خمینی (س) که عارفی واصل و عالمی ربانی بود، از جمله عالمانی است که در این عرصه اخلاقی و عرفانی بسیار کوشیده و میراث ارزشمند علمی فراوانی در این رابطه از خود بر جای گذاشته است.

محقق ارجمند جناب آقای دکتر مهدی گنجور در کتاب پیش رو کوشیده است مسأله «خداشناسی در آیین معرفت نفس» را از دیدگاه امام خمینی (س) بررسی نماید. با تقدیر از تلاش علمی پژوهشگر گرامی، اثر حاضر را به همه علاقه‌مندان و پی‌جویان این گونه مباحث تقدیم می‌نمایم.

مؤسسه تطبیق و نشر آثار امام خمینی (س)

معاونت پژوهشی - دفتر قم

مقدمه مؤلف

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ﴾^۱ سپاس خدایی را که ما را بدین راه رهبری کرد.

از اساسی‌ترین دغدغه‌ها و مباحث بشر، شناخت مبدأ هستی و پی بردن به ذات و حقیقت انسان به عنوان کون جابجاست. - ستار از حقیقت نفس، همواره از توجه و اعتبار بالایی برخوردار بوده تا جایی که در طول تاریخ تفکر بشری، حکما، عرفا و متفکرین، هر یک - با توجه به گرایش و مشرب فکری خود - به شناخت نفس پرداخته، به روش‌های مختلف سعی در ارائه تعرییری جامع و درست از نفس و حالات و قوای او داشته‌اند؛ چرا که تمام هویت انسان، نفس او است و شناخت او از جهان و مبدأ هستی، توسط همین روح انجام می‌گیرد؛ و اساساً بدون آشنایی با نفس نمی‌توان مبنایی صحیح برای شناخت و معرفت‌پیریزی کرد.

اگر غایت فلسفه این است که عالم درون، همسان عالم بیرون گردد، آن‌گاه شناخت عالم درونی گریزناپذیر خواهد بود و به همین دلیل می‌توان مدعی شد که پیش درآمد جهان‌شناسی و بلکه تمام فهم جهان، شناخت نفس است. لیکن برای متدینان و الهی

اندیشان، اهمیت معرفت نفس را تنها در وصول به معرفت رب باید جستجو نمود؛ چنان‌که در زبان حکیم، عارف و وحی آسمانی، معرفت نفس در ارتباط با شناخت حق مورد توجه قرار می‌گیرد.

نظر به اهمیت این موضوع، و با توجه به این‌که خداشناسی در پرتو معرفت نفس، در اندیشه عارفانه رهبر کبیر انقلاب - حضرت امام خمینی علیه السلام - از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، کتاب حاضر با هدف تحلیل نظرات و دیدگاه‌های فلسفی - عرفانی امام خمینی در این باره، تحت نظارت و راهنمایی اساتید گرانقدر: سرکار خانم زهرا مصطفوی و حجت الاسلام دکتر احمد عابدی به رشته تحریر درآمد.

برای این منظور، باره لمی، فصل به بررسی موضوع در ابعاد مختلف از نظر امام پرداخته، دیدگاه ایشان را در شرح شناخت حق تعالی از طریق معرفت نفس تحلیل نموده است.

فصل اول، به بیان معانی نفس در لغت، روان و حکمت پرداخته، واژه‌های روح و قلب نیز به عنوان مترادفات نفس به معنای مورد نظر در این کتاب تعریف شده‌اند. در فصل دوم به اثبات وجود نفس با استفاده از قاعده «اه کان اشرف» از نظر امام پرداخته، همچنین اهمیت بحث تجرد نفس و تأثیر آن در «تاسس» و به طور کلی بر حیات اجتماعی و معنوی انسان بیان گردیده است. در همین فصل، دلایل عقلی و شواهد نقلی بر تجرد نفس به لسان و بیان امام، در دو بخش تبیین شده است.

در فصل سوم به اهمیت و ضرورت معرفت نفس از دیدگاه وحی، عرفان و فلسفه پرداخته، معرفت نفس را اهم واجبات و محور جمیع مسائل علوم عقلی و نقلی و اساس هرگونه شناخت و معرفتی قلمداد نموده و به عنوان کلید معرفت رب و معرفت اشیاء مطرح کرده است.

هرچند معرفت نفس به لحاظ نظری، مبثای‌ترین معرفت‌ها و از نظر عملی، سودمندترین شناخت‌ها است؛ لیکن ما در این نوشتار اهمیت معرفت نفس را تنها در

وصول به معرفت رب جستجو و تحقیق نموده‌ایم. همچنین در این فصل، به ذکر احادیثی پیرامون اهمیت و ضرورت معرفت نفس پرداخته، و پس از آن در خصوص امکان شناخت عقلی نفس و دلائل عقلی و نقلی منکرین شناخت سخن گفته‌ایم.

فصل چهارم کتاب، به معرفت ذات الهی اختصاص یافته که در آن، ابتدا ادله منع و جواز شناخت ذات حق بیان شده سپس اشاره‌ای کوتاه به بحث تشبیه و تنزیه و ذکر آیات تشبیه و تنزیهی شده است. نظر حضرت امام نیز در این خصوص بیان شده که ایشان در بار معرفت الهی هم قائل به جواز است و هم معتقد به منع؛ هم از تنزیه و تعطیل عقول دور می‌تواند و هم از تشبیه و تجسیم اجتناب می‌ورزد. لذا نظر امام را با دو بخش جواز منع، بررسی نموده‌ایم. بخش متمم و تکمیلی این فصل تحت عنوان امکان شناخت خدا و عباد شناخت وی از نظر امام آمده است.

نگارنده در فصل پنجم، به بررسی حدیث «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»^۱ پرداخته و به جهت ارتباط تنگاتنگ بین موضوع پژوهش و حدیث مذکور، مأخذ و مصادر نقل آن را بیان نموده است. در بخش دیگری از همین فصل به بیان قرائت‌های مختلف از حدیث شریف با تأکید بر نظر امام علیه السلام پرداخته است.

فصل ششم نیز به یکی از محوری‌ترین مباحث رساله تحت عنوان «فلسفه شناخت خدا از طریق معرفت نفس» اختصاص یافته است که به نحو بیانی شایسته‌ای بیان شده و رب - به لحاظ فاعلیت، جامعیت، وحدت، وسعت وجودی و... - را به بیان خصوصیات و ویژگی‌های ذاتی نفس می‌پردازد.

فصل هفتم، اسباب صعوبت و موانع شناخت نفس را - شامل تجرد و حرکت نفس، عجز انسان و ضعف ابزار معرفتی او - بررسی می‌کند. از طرفی در این فصل، «وحي» به عنوان تنها راه موقوت شناخت نفس معرفی می‌گردد.

نگارنده در فصل هشتم، ضمن بیان معنای لغوی حجاب و انواع حجاب‌ها، موانع شناخت حق تعالی از دیدگاه امام خمینی را تحت عنوان «حجاب‌های ظلمانی و نورانی» بیان می‌کند. در این بخش، حجاب علم، تقییدات، کبر، شهوت و طبیعت به عنوان «حجاب‌های ظلمانی»؛ و حجاب لطیف اسماء و صفات الهی، عشق، عبادت، و دنیایی که وسیلهٔ سیدن به آخرت باشد به عنوان «حجاب‌های نورانی» مطرح گردیده است. فصل نهم کتاب به طرح و بررسی نظریهٔ «آنتروپومورفیسم» یا «خدا انسان‌انگاری» و نقد آن اختصاص یافته و در آن به صفات انسان‌وار خداوند و بحث «حق تعالی و صفات موجودات»، از نظر امام پرداخته شده است.

در فصل دهم ضمن مرور کلی بر بحث و بیان یافته‌ها و نتایج مهم پژوهش، تئوری «شبه‌انگاری نفس انسان به خدا» از نظر امام خمینی (ره) از صاحب این قلم، ارائه و ضمیمه گردیده است.

اما عزیزان! گام نخست، غالباً مترادف است. ملاحظات تکمیلی و انتقادی شما خوانندگان محترم می‌تواند گام‌های بعدی را استوارتر سازد.

در پایان وظیفه خود می‌دانم از تلاش همه کسانی که در به سامان رسیدن این اثر سهیم بوده‌اند، به ویژه اساتید گرانقدرم سرکار خانم زهرا مصطفوی و آقای دکتر احمد عابدی - که از رهنمودهای ارزشمندشان بهره‌ا فر بردهم - شکر و نذر دانی کنم.

ترغیب و پیگیری مجدانه معاون محترم پژوهشی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) نمایندگی قم، حضرت حجت الاسلام و المسلمین حسن پویا و همکاران ایشان نیز در خور تقدیر فراوان است.

وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ

مهدی گنجور، مرداد ۱۳۹۵